

УДК 378.01
ББК 74.58О.В. Квасник
м. Харків, Україна**ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
У СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ ВНЗ**

Постановка проблеми. Сучасні процеси реформування економіки країни, входження України в цивілізоване освітнє товариство супроводжуються динамічними змінами у системі виробничих відносин, культури, освіти. Також освітній простір все більше вимагає подальшої інтеграції націй та національностей, взаємопроникнення їхніх культур, толерантного ставлення до міжконфесійних відносин, а значить – формування полікультурного освітнього простору. Сьогодні потрібен фахівець, який повинен глибоко усвідомлювати своє місце в перебудовних процесах, ґрунтовно володіти теоретичними знаннями, професійними вміннями і навичками, готовий до діяльності в складних умовах конкуренції, здатний до самонавчання, самовдосконалення. Саме такого фахівця повинна сформувати та підготувати до професійної діяльності насамперед вища інженерна освіта, яка нині успішно реформується.

На засадах гуманістично-орієнтованої науково педагогічної свідомості базується освітня стратегія «гуманізація освіти». Людині недалекого майбутнього належить жити і працювати в умовах глобалізації світових процесів і широкої інформатизації суспільства, його насиченості найновішою технікою і досягненнями науки. Найважливішою ціллю гуманізації освіти є засвоєння тими, кого навчають єдиних для всіх членів суспільства цінностей [8, с.54]. З огляду на гуманістичні засади, вища школа під час підготовки майбутніх інженерів повинна забезпечувати: не тільки знання та суто професійні якості, а й формування у майбутніх спеціалістів готовності повноцінного включення в соціальне і професійне життя суспільства; орієнтацію не стільки на поточну діяльність студентів, скільки на віддалену перспективу – самостійну професійну діяльність, тобто установку на становлення «завтрашнього фахівця», збагачення та розвиток його індивідуальних можливостей засобами тієї системи знань, умінь і навичок, якими він оволодіває, умови формування гармонійної структури особистості. Формування уміння вчитись протягом життя.

Саме тому одним з актуальних напрямів удосконалення професіоналізму майбутнього фахівця є формування у нього соціокультурної компетентності. Науковці прагнуть підготувати високопрофесійного фахівця, і результатом цього процесу є становлення не лише «людини знаючої» через звернення до сфери її досвіду (зун) і когнітивної сфери, але і компетентної – через розвиток особистісно-психологічних якостей (професійної самосвідомості, потреби в досягненнях тощо).

Аналіз останніх досліджень і публікацій з цієї проблеми підтверджує її актуальність і важливу значущість. Про це свідчать роботи Л. Мітіної, В. Болотова, В. Сурикова, Ю. Варданян, А. Маркової, І. Зязюна, В. Андрущенко, В. Кременя, Г. Півняка, С. Сисоєвої тощо. Сучасна психолого-педагогічна наука розробила цілий науковий підхід до досліджуваної нами проблеми – компетентнісний. Цей підхід розроблено англійськими науковцями як суто соціокультурний. У вітчизняній науці цей підхід представлений у роботах А. Хуторського та Б. Вульфсона. Його розробляють також українські вчені: І. Бех, Д. Гришин, О. Дубасенюк, В. Лозова, Н. Ничкало, О. Подмазін, О. Пруцакова, В. Сериков та ін. В них формулюється сутність поняття компетентності, його структура та місце в системі професійної підготовки фахівця.

Соціокультурні аспекти навчання іноземних мов вивчали В. Біблер, Г. Томахін, Ю. Пассов, С. Ніколаєва, Н. Складенко, І. Тараненко та інші.

В роботах автори підкреслюють визначальний характер впливу соціокультурної обізнаності особистості на процес її професійної і життєвої діяльності.

Проведений нами аналіз літературних джерел, присвячених формуванню професійної компетентності майбутнього спеціаліста, дає підстави стверджувати, що соціокультурна обізнаність студента є одним із важливих компонентів загальної культури особистості та запорукою успішної професійної діяльності, сприяє інтелектуальному розвитку особистості, спонукає до самостійної пошукової, творчої діяльності. Однак, залишилось недостатньо з'ясованим дослідниками питання ролі психолого-педагогічних дисциплін у процесі формування соціокультурної компетентності та засвоєння соціокультурного знання.

Саме тому **мета** даного дослідження полягає у визначенні основних положень щодо питання про дослідження соціокультурної компетентності у процесі формування студента вищого технічного навчального закладу (ВТНЗ).

Виклад основного матеріалу. Підготовка майбутніх інженерів до професійного становлення і творчої діяльності є актуальним питанням вищої освіти в Україні. Про це свідчать Закон України «Про вищу освіту», Національна доктрина розвитку освіти України в ХХІ столітті, Декларація про європейський простір для вищої освіти, «Концептуальні засади реформування педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір», наказ Міністерства освіти і науки України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні» [1].

Освіта – не наслідок економічного благополуччя держави, а його причина. Основною проблемою сучасної системи освіти є протиріччя між швидким темпом приросту знань і обмеженими можливостями їх засвоєння індивідом. Ця система примушує педагогічну теорію відмовитися від абсолютного освітнього ідеалу (всебічно розвиненої особистості) і перейти до нового ідеалу – від максимального розвитку здібностей людини до саморегуляції або самоосвіти. Зміна поглядів і підходів до системи освіти зумовлена перш за все входженням України в європейський простір, реалізацією положень та принципів Болонської декларації. Аналіз досвіду сучасних педагогів-новаторів показує, що найефективнішим напрямком підвищення якості будь-якого освітньо-виховного процесу є створення таких психолого-педагогічних умов, за яких той, кого навчають, зможе зайняти активну життєву позицію і повністю розкритися як суб'єкт, що здатен до творчого самовдосконалення [6, с. 40].

На сучасному етапі суспільно-економічного розвитку актуальною є необхідність урахування в процесі теоретичного та виробничого навчання особистісних якостей, інтересів, нахилів студентів ВТНЗ, їх освітніх потреб та досвіду. Багато уваги в наш час приділяється вивченню проблеми підготовки інженерів у компетентнісному форматі. Це означає, що в під час навчання буде сформовано інженера, здатного вирішувати професійні проблеми у процесі діяльності.

Сучасна психолого-педагогічна наука досить активно почала впроваджувати, особливо у галузь освіти компетентісний підхід. Цей підхід вперше, як уже зазначалося раніше, було розроблено англійськими науковцями Згодом до його розробки долучилися російські та українські вчені.

На жаль, сучасні вчені досі не дійшли єдиної думки щодо визначення поняття «компетентність». Проблема узгодження вітчизняної педагогічної термінології й науки загалом із компетентнісним підходом полягає в тому, що науковці переважно користуються традиційною й зрозумілою тріадою «знання-уміння-навички», з якої виходить ціла низка категорій і понять. При цьому поняття компетенції також закономірно впливає зі співвідношення знань, умінь і навичок у певній галузі професійної діяльності. Такий науковий підхід не єдиним (Б. Оскарссон, С. Шо, В. Хутмахер, Г. Халаж, Дж. Равен) [2]. Як уже зазначалося у попередніх дослідженнях, компетентність є готовністю та здатністю людини діяти в будь-якій сфері. Вона передбачає володіння людиною відповідною компетенцією, яка включає її особистісне ставлення до предмета діяльності. Повертаючись

до європейських стандартів компетентності, погоджуємося з думкою І. Лебедева, що компетентність – це здатність діяти в ситуації невизначеності, здатність працювати в команді та навчатися [5]. З огляду на це навички, уміння й знання, яких набуває в ході навчання майбутній фахівець передбачають здатність долати невизначеність, високу навчуваність і вміння працювати в команді. Деякі дослідники вважають, що суттєвим моментом компетентності є здатність приймати відповідні рішення в процесі вирішення конкретних проблем і виробничих завдань.

Це підтверджує ще раз той факт, що формування компетентності входить у загальний контекст формування особистості. Тому важливим аспектом розуміння компетентності є її оцінно-світоглядна спрямованість, що характеризує людину як суб'єкта спеціалізованої діяльності в системі суспільного розвитку праці. Тут враховується здатність людини давати кваліфіковані судження, приймати адекватні та відповідні рішення в проблемних ситуаціях, планувати та здійснювати дії, які призводять до раціонального й успішного досягнення поставлених цілей [4].

Українська освіта починає оперувати поняттям компетентності в тому сенсі, який пропонують європейські країни [7]. Так, після підписання Болонської декларації з'явилися нові інструменти й ініціативи, що сприяють реалізації цілей формування загального європейського простору вищої освіти, причому як наднаціональні, так і національні й інституціональні. Найбільш відомі й ефективні програми носять багаторівневий характер, наприклад, спільні ініціативи Європейської Комісії, Європейської асоціації університетів, у яких взяли участь університети з усіх країн учасниць Болонського процесу, в результаті чого з'явилися проекти «Створення спільних (подвійних) дипломів», «Настроювання освітніх структур», «Формування культури якості». Проект «Настроювання освітніх структур» спрямований на реалізацію цілей Болонської декларації на інституціональному рівні. Його задачі – визначення точок конвергенції та вироблення загального розуміння змісту кваліфікацій за рівнями в термінах компетенцій і результатів навчання. Під результатами розуміються набори компетенцій, що включають знання, вміння й навички студентів, обумовлені як для кожного блоку (модуля) програми, так і для програми в цілому. Таким чином, зазначений проект вирішує завдання вироблення загальноєвропейського консенсусу у визначенні ступенів із погляду того, що випускники повинні вміти робити по завершенні навчання.

Заслугує на увагу концепція «інтегрованого розвитку компетентності», розроблена шведськими й американськими вченими (В. Чапанат, Г. Вайлер, Я. Лефстед). Розвиток компетентності фахівця тут пов'язується з інтеграцією інтелектуальних, моральних, соціальних, естетичних, політичних аспектів знань та умінь. Професійна компетентність у контексті зазначеної концепції включає знання й уміння з різних сфер життєдіяльності людини, які необхідні для формування умінь і навичок здійснення діяльності творчого рівня [8]. Важливими в контексті проблеми нашого дослідження є окреслені зарубіжними вченими рівні формування компетенцій під час навчання у вищому навчальному закладі, визначені в європейських країнах. Так, для першого рівня характерними є такі загальні для різних предметних галузей компетенції: здатність демонструвати знання основ та історії дисципліни; здатність логічно й послідовно представити освоєне знання; здатність контекстуалізувати нову інформацію й давати її тлумачення; уміння демонструвати розуміння загальної структури дисципліни й зв'язок між під дисциплінами; здатність розуміти та використовувати методи критичного аналізу й розвитку теорій; здатність правильно використовувати методи й техніки дисципліни; здатність оцінювати якість досліджень у цій предметній галузі; здатність розуміти результати експериментальних і спостережних способів перевірки наукових теорій.

Тому під компетентністю може розумітися стійка здатність виконувати певний вид діяльності, яка включає такі аспекти, як: глибоке розуміння сутності виконуваних завдань і вирішуваних проблем; гарне знання досвіду, який є в цій галузі, активне оволодіння його

найкращими досягненнями; вміння обирати засоби та способи дії, адекватні конкретним обставинам місця й часу; почуття відповідальності за досягнуті результати; здатність учитися на помилках і вносити корективи в процес досягнення цілей.

Таким чином, професійна компетентність сучасного спеціаліста є складним багатокомпонентним поняттям, яке в сучасній науковій літературі характеризується з точки зору кількох наукових підходів: соціокультурного, діяльнісного, комунікативного, професійного, контекстно-інформаційного та психологічного. Кожен із названих підходів не вичерпує наукового аналізу проблеми професійної компетентності повністю; всі ці підходи знаходяться у взаємозв'язку один з одним і взаємодоповнюють один одного.

Видатні вчені наголошують на необхідності вдосконалення політехнічної освіти, і виділяють наступні компоненти: політехнічні знання, політехнічні уміння, значущі якості особистості та політехнічні технології.

Політехнічні знання й уміння формуються та проявляються у трудовій виробничо-технічній діяльності людини, тому зв'язок навчання з виробництвом та працею є необхідною умовою для міцного засвоєння їх молоддю. При формуванні політехнічних знань і умінь важливо враховувати психологічний аспект використання знань та умінь для їх розширення та активного й свідомого застосування при розв'язанні пізнавальних завдань.

Необхідною умовою для засвоєння політехнічних знань та формування на їх основі умінь є розвиток мислення.

На думку П. Сорокіна соціокультурний підхід інтегрує три фундаментальні виміри людського буття: особистість як суб'єкт взаємодії, суспільство як сукупність взаємодії індивідів з його соціокультурними відношеннями та процесами, культура як сукупність значень, цінностей та норм, якими володіють взаємодіючі особи [10, с.218].

В рамках цього підходу єдність професійної компетентності трактується через феномен професійної культури як специфічного засобу організації професійної діяльності, що впливає на стійке відтворення професійних знань, засобів та прийомів діяльності, зразків поведінки, ціннісних орієнтацій, стилів життя.

Ми розглядаємо процес формування соціокультурної компетенції як важливу психологічну й дидактичну проблему, як комплекс цілеспрямованих педагогічних впливів, що ґрунтуються на знанні закономірностей розвитку особистості, враховують специфічні вимоги до спеціаліста, який має будувати свою професійну кар'єру в площині міжкультурної комунікації. Тому поряд з основними професійними якостями майбутніх інженерів(глибоким знанням особливостей функціонування ринкової економіки; умінням ефективно використовувати кращі досягнення науково-технічного прогресу; турботою про підвищення власного професійного рівня; ініціативністю мислення та дій та ін.) ми виділяємо такі, які можливо сформувані лише в процесі цілеспрямованої роботи над розширенням соціокультурної обізнаності.

Соціокультурна компетентність інженера технічного ВНЗ забезпечить ефективне входження його у сферу професійної соціалізації за умови особистісно орієнтованого підходу. Становлення компетентного професіонала, здатного в різних умовах ефективно вирішувати професійні проблеми, передбачає оволодіння ним знаннями та діяльнісним досвідом, пізнання себе, самовизначення, вирішення внутрішніх та індивідуально-групових протиріч. Тому особистісний та професійний розвиток людини – це єдиний процес, який об'єднує цілісність особистості та її діяльність у різних сферах життя. Однією з провідних умов особистісно-професійного розвитку людини є її досвід в обох сферах життя. Та самий розвиток ґрунтується на становленні якостей особистості. Якщо уявити студента як машину із здатністю мислити, то можна буде передавати знання та формувати вміння ефективно, але це перешкоджатиме цілеспрямованому впливу на його особистісну сферу.

При розгляді професійної підготовки у контексті компетентісного підходу найбільша увага приділяється способам оцінювання, методам і формам, які допомагають перенести

акцент із просто теоретичних знань на практичні вміння та навички, збагатити та перебудувати зміст освіти. Результативність змін, що пропонуються, буде залежати від системності та цілісності перетворень у ВНЗ, у тому числі і від взаємин між суб'єктами освітнього процесу та формування професійної позиції педагогів.

Виходячи з вищесказаного, ми пропонуємо розглядати професійну компетентність як інтеграційну особистісно-професійну якість, яка дозволяє фахівцю здійснювати професійну діяльність на достатньому або високому, орієнтованому *на творчість рівні*. Для формування у студентів соціокультурної компетенції, побудови плідного діалогу, успішного обміну інформацією, мовної комунікації необхідно враховувати:

- коефіцієнт інформативності запропонованого для опрацювання матеріалу;
- різні блоки селекції, фільтрації і кодування (декодування) інформації у різних учасників навчального процесу;
- прагматичні потреби і їхня цінність для суб'єктів уміння;
- можливість несприйняття, викликану різними чинниками, на які неможливо впливати у процесі вивчення мови;
- рівень емоційного задоволення [5].

Соціокультурну компетентність інженера ми визначаємо як інтеграційну особово-професійну якість, що забезпечує його ефективну взаємодію з оточуючими, спрямована на створення умов для їх успішного входження в динамічний, полікультурний соціум, самовизначення і самореалізації в ньому. При цьому виникає діалектична суперечність між необхідністю належної соціалізації особистості, задоволення суспільних потреб у певних кадрах, з одного боку, та з індивідуальними цілями, прагненнями, інтересами самої особистості.

Соціокультурна компетентність у професійно-педагогічній підготовці студента являє собою ключову складову, яка відповідає всім вимогам до компетентностей, що існують. Вона носить надпредметний характер (формується і функціонує не в рамках однієї, а декількох суміжних наукових галузей і має міждисциплінарний характер, що дозволяє вирішувати мета завдання соціокультурної компетентності), є багатофункціональною, тобто оволодіння нею дозволяє людині вирішувати різні проблеми повсякденного, професійного і соціального життя. Це поняття є багатовимірним, оскільки в ньому представлені і знання (когнітивний компонент), і відносини (емотивний компонент), і діяльність (праксіологічний компонент), і ті способи діяльності, якими оволодів майбутній фахівець, а також його інтуїція і готовність до імпровізації. А для цього необхідно виявити, сформувати і розвинути його професійні здібності, інноваційний характер мислення і розуміння логіки науково-технічного і соціального прогресу.

Отже, з позицій соціокультурного підходу професійна компетентність розглядається у контексті відтворення професійного об'єднання особистостей як комплексу критеріїв. За допомогою яких визначається готовність індивіда здійснювати професійну діяльність.

У рамках концепції формування національної гуманітарно-технічної еліти розглянуті вище проблеми набувають все більшої актуальності. Адже за цією концепцією ВНЗ повинні виховувати гармонійну особистість, яка б володіла не лише нормами професійної поведінки, але і була здатна адекватно реагувати у критичних ситуаціях та володіти високим рівнем професійної готовності та здатності до адаптації тощо. Безумовно цьому процесу, процесу формування гармонійної особистості інженера, сприяє гуманізація освіти в цілому, зокрема введення до навчальних планів і програм дисциплін психолого-педагогічної спрямованості. Викладені вище теоретичні аспекти формування соціокультурної компетентності у студентів ВНЗ підтверджують необхідність не лише включення цього циклу дисциплін для підвищення професіоналізму інженерних кадрів, але і на акцентуванні уваги керівництва вищими освітніми установами на наданні особливої ваги психолого-педагогічним знанням молоді студентського віку.

На жаль, в рамках цього дослідження неможливо висвітлити всю багатоманітність аспектів досліджуваного явища. Тому це буде здійснено у подальших роботах

Література:

1. Сисоєва С. О. Проблема критеріїв ефективності професійної підготовки в контексті євроінтеграції / Педагогічна і психологічна науки в Україні. Зб. наук. пр. до 15-річчя АПН України у 5 т. – Т. 5. Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – К.: Педагогічна думка, 2007. – 392 с.
2. Оскарссон Б. Базовые навыки как обязательный компонент высококачественного профессионального образования // Оценка качества профессионального образования. Доклад 5 / Под общ. ред. В.И. Байденко, Дж. Ван Зантворта. – М.: Европейский фонд подготовки кадров, 2001. ? 218 с.
3. Горобець С.А. Теоретичні засади проблеми формування професійної компетентності майбутнього фахівця-економіста // Житомир, . – Режим доступу до журн. // <http://studentam.net.ua/content/view/3505/97/>
4. Варданян Ю.В. Стрoение и развитие профессиональной компетентности специалиста с высшим образованием: (На материале подготовки педагога и психолога): Дисс. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. – М., 1998. – 353 с.
5. Лебедев О.Е. Компетентностный подход в образовании // www.nekrasovspb.ru.
6. Педагогіка туризму: Навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / За ред. проф. В.К. Федорченка, проф. Н.А. Фоменко, доц. М.Л. Скрипник, доц. В.К. Цехмістрової - К.: Видавничий Дім «Слово», 2004. - 296 с.
7. Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. – К.: К.І.С., 2003. – 296 с.
8. Калінін В.О., Особливості формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови в новій мовній політиці // Формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови засобами інноваційних освітніх технологій: Зб. наук. праць. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2004. – С. 193-196.
9. Сальников Н. Реформирование высшей школы: концепция новой образовательной модели / Н. Сальников, С. Бурухин // Высшее образование в России. – 2008. – № 2.
10. Сорокін П. Человек, цивилизация, общество. – М.: Политиздат, 1992. – 543с.

Автором розглянуто основні теоретичні аспекти щодо понять «компетентність», «соціокультурна компетентність», «професійна компетентність» тощо. Визначено актуальність формування гармонійної особистості інженера у технічних ВТНЗ, а також роль у цьому процесі соціокультурної складової.

Ключові слова: компетентність, соціокультурна компетентність, професійна компетентність, інженер, діяльнісний підхід.

Автором рассмотрены основные теоретические аспекты относительно понятий «компетентность», «социокультурная компетентность», «профессиональная компетентность» и др. Определено актуальность формирования гармоничной личности инженера в технических ВТНЗ, а также роль в этом процессе социокультурной составляющей.

Ключевые слова: компетентность, социокультурная компетентность, профессиональная компетентность, инженер, деятельностный подход.

Aspects on the concepts of «competence», « social-and-cultural competence», «professional competence» and others to determine the relevance of forming a harmonious personality engineer in technical VTNZ and role in the process of social-and-cultural component.

Keywords: competence, social-and-cultural competence, professional competence, engineer, activityly approach.